

TVÅ INGÅNGAR

Daniel Westerlund

1. ”Jag är hellre ett vittne än övertygande” – om Jean Améry

Många av de självmördares avskedsbrev som finns inkluderade i Udo Grashoffs *Nu måste jag sluta – avskedsbrev* (sv. övers. 2006) vittnar om en ambivalens inför döden. Inte sällan betraktas döden rent av som en omstart, ungefär som om självmordet skulle kunna ge en andra chans, i livet. Likaså i Arne Jarricks *Hamlets fråga – en svensk självmordshistoria* finns det otaliga exempel på att självmordet inte behöver vara ett uttryck för dödsdrift, utan snarare en längtan efter att få börja om. Att få återskapa sig själv (Antonin Artaud). Grashoff:

Det är tydligt att många av dem som bär hand på sig inte är absolut säkra på att de vill dö, utan de vill snarare framtinga en paus, sätta stopp för en outhärdlig situation eller få hjälp. Paradoxen med denna farliga inställning är att dödsavsikten måste framstå som äkta för att människan ska bli tagen på allvar med sitt suicidala rop på hjälp. Följden av detta blir att människor hela tiden dör, fast de egentligen vill bli räddade.

Annorlunda var det med den österrikiske författaren Jean Améry (1912-1978) som genomförde sitt första självmordsförsök 1974. Att han väcktes till liv av läkarkåren upplevde han som en värre akt mot honom än de egna erfarenheterna av terrorn i koncentrationslägren sammantagna. Han skrev självmordsmeditationen *Hand an sich legen* (eng. övers. *On Suicide* 1999) innan det andra självmordsförsöket lyckades 1978.

I boken skulle Améry skriva självmordet ifrån, utan akademiska anspråk (”den här boken är skriven bortom psykologi och sociologi”). Ja, det visar sig vid en närmare granskning att Améry faktiskt är uttalat anti-akademisk, en anti-specialist. Han sätter en ära i att subjektivt uttala sig om livets större frågor utan akade-

miska meriter. Om sig själv säger han kort och gott att han var en läsare. En icke-professionell läsare. Améry saknar inte respekt för vetenskapen, påstår han, men ska man skriva om självmord får man inte göra misstaget att distansera sig med teleskop och objektiva fakta. Statistik! Hur mycket längre ifrån själva handlingen som den framstår både för den självmördande och de kvarblivande kan man komma? När det gäller självmord och självmordsbenägna missar forskningen målet. Den missar den ”totala och omisskännliga singulariteten” i de självmördades situation som ”aldrig helt kan kommuniceras, så varje gång någon tar sitt eget liv faller en slöja som ingen kan lyfta igen.” Améry blir något vassare i tonen då han skriver: ”Vad kan [vetenskapen] veta? Allt som kan läras från utsidan, det vill säga, ingenting.”

Det är inte ovanligt att i den ”friare” suicidologin möta ett starkt motstånd mot att sjukdomsförklara självmordet. Man vill bespara självmördaren den sortens förminskning. Detta gäller både Améry och Alfred Alvarez (se nedan). ”Endast en ringa procentsats av de människor som tar livet av sig är psykiskt sjuka” (Grashoff). Inom psykologin har visserligen äldre diagnoser i stil med *psykopati* (stelnad psykopatisk karaktär) numera bytts ut mot termer som *felutveckling* och en mer dynamiskt tillåtande förklaringsmodell. Frågan är nu varför vissa självmordsbenägna individer låter den konflikt som accelererar navigationen mot ”den suicidala krisen” ta överhanden, och andra inte.

Det motsvarande gäller också för de sociologiska och medicinska forskarna som slår dövörat till när det gäller de inblandades egna motiv. Här står självmordsbeteendet så att säga bortom den självmordsbenägnens egen fattningsförmåga och förklaringarna finns bortom, förborgade för honom/henne själv.

Det är svårt att tala om Jean Amérys syn på

självordet utan att ta hänsyn till hans vistelse i koncentrationsläger. Koncentrationslägret är en dödsmaskin där individer delar rättigheter med avfallet utan någon som helst kontroll över sitt eget öde. På den andra sidan av spektret finner vi den extremt subjektiva självmordshandlingen. *En handling där individen kanske hittar den mest extrema formen av självförverkligande.* Améry tar uttryckligen avstånd från det tyska ordet "selbstmord", han föredrar istället "freitod", frivillig död.

Amérys bok är en kartläggning inte så mycket av handlingen i sig som av den självmordsbenägnens särskilda sätt att förhålla sig till sitt liv. Den självmordsbenägne "bär projektet att dö frivilligt inom sig" som en läggning. Den har en lutning åt, en dragning till, döden ("inclination towards death"). Dödsbenägenhet. Självordet är inte så mycket en överlagd passionstilldragelse som den slutliga punkten för en känslomässig (över)läggning. Det finns andra former – "kortslutningsjälvord" exempelvis – men de intresserar inte i Amérys utredning. Han vill tala inifrån sig själv, inifrån sin självmordserfarenhet.

Livets logik är ordinerad för oss. Det har programmerats in i varje daglig reaktion, som ett kontrakt. "Man måste ju leva." Självmördaren river sönder kontraktet med naturen, ställer inte längre upp på tvångsmässigheten i logiken. "Måste man verkligen alltid se till att vara, bara för att man en gång varit?" Livet kan mycket väl vara gott, men kanske är det så att det är enbart i livets egen logik där termer som "gott" är applicerbara. Den självmordsbenägne har redan sett bortom livets kategorier. Lever inte längre enligt dess normsystem. Detsamma gäller psykologin – den hör till livets logik – och bör därför göra halt där diskussionen om den frivilliga döden tar vid. Améry skriver att terapi och medicinering säkert kan mota bort dödsbenägenheten, men patienten reser sig då

från divanen som en annan person, inte längre trogen sitt autentiska jag. Och kanske, skriver han, blir man aldrig så autentisk, så trogen sin natur, som när man slutligen hoppar. Amérys bok är inget självmordsmanifest, men den vill värna om individens beslut att göra av med sig själv. För Améry finns inget högre mod än att efter insikten som följer på den personliga kollapsen, *att det inte går att resa sig*, trotsa varje rädsas ursprung; rädslan för döden. Den normalt fungerande individen ska förstås resa sig. Även efter den värsta tänkbara formen av oåterkalleligt fördärv och förnedring (en livssituation som Améry med ett franskt låneord kallar *échec*) ska man som samhällligt kugg-hjul skrapa ihop sina spillror och ställa upp på den sociala rutinen igen. Men det finns en minoritet som inte klarar av att leva i *échec* och det är deras fulla rätt att ta konsekvenserna av detta.

Så är det, ens sätt att vara och handla definieras i huvudsak utifrån *funktionalitet*. Den som blir melankolisk och som bara motvilligt – och därmed otillräckligt – ägnar sig åt sitt yrke, och slutligen inte alls, som bara kryper ihop i sin säng för att bida sin tid, har samhället ingen användning för och fungerar inte som den ska. Därför måste samhället se till att en sådan person 'botas' genom att skrida till verket med psykoterapi, kemiska preparat, och om inget av detta hjälper, så genom uteslutning och inspärning. /.../ Men jag protesterar och jag måste säga att här begår rättvisan inte bara ett misstag som knappt kan ursäktas längre, utan ett skamligt brott som den själv måste vara vagt medveten om. (Améry)

Under extrema omständigheter visar samhället, majoriteten, upp sitt rätta ansikte. Artbevarande går framför munnens rätt att uttala vilka ord den vill. Psykoterapi och kemiska preparat kanske drar en individ från det svarta svalget, men kvar finns bara en lallande däre

som förbjudits att tala sin egen mening genom självmordshandlingen.

2. Ett språk för undergångens element – om Alfred Alvarez

Crane. Lowry. Berryman. Pavese. Celan. Plath. Majakovskij. Jesenin. Tsvetajeva. Hemingway. Drieu La Rochelle. Gary. Hasenclever. Brautigan. Sexton. Woolf. Tucholsky. London. Svenskarna: Boye, Martinsson, Moberg, Dagerman. Danskarna Strunge, Ditlevsen. Ett halvduzin dadaister. Säg mig vem din favoritförfattare är och jag ska berätta hur han/hon begick självmord. Nittonhundratalet såg en anmärkningsvärt ökad frekvens av självmördare i författaralangen. Går det – bland alla dessa djupt personliga tragedier – att göra några som helst övergripande uttalanden om varför? Alfred Alvarez gör ett par ansatser i den riktningen i hans när det gäller författarsjälvmord oundvikliga bok *Den grymme döden* (sv. övers. 1976).

Djupt förbundet med författarens förändrade roll under ett århundrade som föddes i efterverkningarna av värdenas sammanbrott i och med förlusten av Gud (egentligen den industriella revolutionens nedbrytande av äldre sociala relationer och de sammanhörande trosstrukturerna) och det första världskrigets apokalyptiska eftersmak (samt till detta addera romantikernas arv att hävda det egna, den subjektiva visionen) har texten ofrånkomligen grävt sig inåt, i det att den neurotiskt fortsatt att utforska konstens möjligheter. För Alfred Alvarez hänger den ständiga utforskningen av konstens teknik samman med utforskningen av psyket: ”ju radikalare experiment man gör, desto djupare reaktionsbottnar kan man exploatera.” Utan några säkerhetsbälten i vare

sig moraliska, kulturella eller tekniska frågor utforskade nittonhundratalets ”seriösa konstnär” frågan ”Vad är jag?” något mer riskfyllt än tidigare generationer behövt göra. I mötet med en ”alltmer outhärdlig känsla av hotande katastrof” rörde sig den moderna konsten alltmer inåt. Förlusten gällde sammanhangen, de övergripande förklaringsmodellerna. Författaren kunde inte längre agera som ”hjälte och befriare”, enbart som ”offer och syndabock”. Conrads uppmaning löd: ”I undergångens element sjunk ned” vilket verkade försegla en tryggad förtidig död för många soldat i skrivmaskinsarmén.

Skildringarna från krigens fronter: från skyttegravarna, koncentrationslägren, atombombsruinerna och de totalitära regimerna. En ”känslöförlamning – bortom hopp, förtvivlan, skräck och bortom alla heroiska attityder” är enligt Alvarez ”den minsta enhet till vilken alla modeenliga former av alienation i tjugonde seklet kan reduceras.” All den moderna konstens lust och aptit på nya former och uttryck var enbart till för att maskera denna inre kärna. Mer än något annat var stora delar av nittonhundratalets litteratur en dödsångestens konst. Eftersom döden nu existerar utan eftervärld – döden har blivit en nollpunkt, ett banalt ingenting – blir den rättmätiga reaktionen fullständig förlamning och skräck. Det följer sig nästan av sig självt att den författare som verkar i ett sådant kulturklimat utvecklar en dödsbenägenhet. Den enda stolthet som finns kvar att hämta i den världen är att föregripa den förödmjukelse som är den slumpartade döden.

Författarens uppgift i en värld där ”den moderna teknologins framväxt gjort själva döden meningslös genom att reducera den till en slumpartad händelse” har varit att hitta ett giltigt språk, ett språk för ”undergångens ele-

ment.” Konsten övertar i och med detta sörjandets funktion, med målet att bryta ”den psykiska förlamningen”. Alvarez:

För att kunna utveckla ett sorgens språk som skall frigöra alla de bortträngda skuldkänslor och all den oklara fientlighet [konstnären] delar med sin publik, utsätter han sig för risker och blottlägger sin egen sårbarhet. Det är ungefär som om han provar ut sin egen död i fantasin – symboliskt, på försök och med alla nödutgångar öppna.

Det finns en överensstämmelse mellan nihilismen i samhället och nihilismen inom oss själva. Den destruktiva impulsen speglas i båda. Och eftersom det samhälleliga våldet står bortom vår kontroll (alla militanta politiska kampanjer till trots) återstår försöket att behärska det inre våldet, medelst konsten. Det är här vi möter konstnären som tagit på sig offerrollen. Alvarez ger både Ted Hughes och Sylvia Plath (paret var dessutom nära vänner till honom) som exempel på författare som valt att tränga djupare in i ”nihilismens utmarker”, att utsätta sig för det egna inre våldet. I Plaths sista dikter utforskade hon systematiskt ”den kedja av raseri, skuld, utstötthet, kärlek och förstörelselusta som till sist kom henne att ta sitt eget liv.” För Alvarez är detta att förutsättningslöst möta sin egen dödlighet konstens enda moraliska existensberättigande (konsten skapar en imitation av döden i vilken publiken kan delta för att – med Camus formulering – komma underfund med döden). Detta är vad som skiljer den genuint avancerade konsten ”från den fashionabla massan av pseudoavantgardister.” För Alvarez har diktare som Hughes, Plath och John Berryman det gemensamt att risktagandet är det enda nödvändiga. Men Plaths självmord rubricerar Alvarez som ”parentetiskt”. ”Det lägger ingenting till hennes verk och bevisar ingenting om det.” Det är fullt

möjligt att vara en ”tankens självmördare” och ändå bli gammal och möta en naturlig död.

Självmordet är i slutändan något djupt personligt och dess egentliga betydelse oåtkomlig för utomstående. Även med avskedsbrevet till hands förblir självmordet en yta på vilken vi kan projicera allehanda privata behov och tankar. Den inre ensamhet som föranleder självmordet är monumentalt monolitisk och vakuumpackad och går inte att formulera i ord. En oavbruten loop av självförebåelser, skam, skuld, självhat, självförakt, trötthet. Huvudet gömt i händerna. Vad är det för budskap det här kan tänkas ge utöver det faktum att loopen blev mig övermäktig?

Självmordsstatistik från Tyskland visar att antalet självmord har varit stadigt sjunkande sedan 1980. Professor Hans-Ludwig Wedler menade att i och med att heroismen blivit oduglig som konfliktlösare ”i den mänskliga samlevnaden” har även självmordet som ensamt beslut till konfliktlösning blivit ”allt mindre efterfrågat [och] odugligt – man kan nästan säga anakronistiskt.” Är det så att det enskilda självmordet som budskap talar stumt i den avancerade dödkultur vi numera lever i? I en dödkultur som fört med sig både alarmerande hälsoiver och förlamande rädsla kanske budskapet tystats ned och förträngts och därmed sjunkit i antal? Självmordet är manne bortmedicinerat och med Amérys exempel vet vi att man kan ha delade meningar om detta. För tänkare i Alvarez’ efterföljd kanske frågan kvarstår: Hur många konstnärskap av idag sysslar aktivt med kedjan av ”raseri, skuld, utstötthet, kärlek och förstörelselusta” som den egna dödligheten för med sig? Men kanske är det rättare att fråga: från Sarah Kane till Hunter S Thompson – hur många gör det *inte*?